

## «O'ZBEKISTON QALQONI»: RAHBAR SHAXSINING STRESSGA BARQARORLIGINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY PEDAGOGIK MODEL

Umarov Toxirjon Mamurjonovich,  
Qo'qon universiteti tayanch doktoranti

[kokanduni2019@gmail.com](mailto:kokanduni2019@gmail.com)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21902687>

**Annotatsiya.** Maqolada rahbar shaxsining stressga barqarorligini rivojlantirishga qaratilgan «O'zbekiston Qalqoni» nomli muallif pedagogik modeli taqdim etiladi. Model o'zbek pedagogik merosi – jadidchilik ta'limoti, islom ma'naviy an'anasi va mahalla instituti – hamda zamonaviy stressbardoshlik nazariyalarining tanqidiy sintezi asosida ishlab chiqilgan. Model uch qatlam va oltita komponentdan iborat integral tuzilmaga ega bo'lib, individual va tizimiy darajalarni bir vaqtda qamrab oladi. Har bir komponent uchun milliy manba, zamonaviy nazariy asos, pedagogik usul va validlashtirilgan o'lchash vositasi belgilangan. Model o'zbek liderlik pedagogikasida stressbardoshlikka bag'ishlangan birinchi yaxlit nazariy-amaliy tuzilma hisoblanadi.

**Kalit so'zlar:** stressbardoshlik, rahbar shaxsi, pedagogik model, jadidchilik pedagogikasi, mahalla instituti, milliy-madaniy adaptatsiya, liderlik pedagogikasi, sabr, himmat, muraqaba.

**Аннотация.** В статье представлена авторская педагогическая модель «Щит Узбекистана», направленная на развитие стрессоустойчивости личности руководителя. Модель разработана на основе критического синтеза узбекского педагогического наследия – джадидского учения, исламской духовной традиции и института махалли – с современными теориями стрессоустойчивости. Модель имеет интегральную структуру, состоящую из трёх слоёв и шести компонентов, и одновременно охватывает индивидуальный и системный уровни. Для каждого компонента определены национальный источник, современная теоретическая основа, педагогический метод и валидизированный инструмент измерения. Модель является первой целостной теоретико-практической структурой стрессоустойчивости в узбекской педагогике лидерства.

**Ключевые слова:** стрессоустойчивость, личность руководителя, педагогическая модель, джадидская педагогика, институт махалли, национально-культурная адаптация, педагогика лидерства, терпение, устремлённость, муракаба.

**Annotation.** The article presents the author's pedagogical model «Shield of Uzbekistan», aimed at developing the stress resilience of the leader's personality. The model is built on a critical synthesis of Uzbek pedagogical heritage – Jadid teaching, the Islamic spiritual tradition and the mahalla institution – with contemporary resilience theories. It has an integral structure of three layers and six components and simultaneously addresses the individual and systemic levels. For each component a national source, a modern theoretical foundation, a pedagogical method and a validated measurement instrument are defined. The model constitutes the first holistic theoretical and practical framework of stress resilience in Uzbek leadership pedagogy.

**Keywords:** stress resilience, leader's personality, pedagogical model, Jadid pedagogy, mahalla institution, national-cultural adaptation, leadership pedagogy, patience, aspiration, muraqaba.

**Kirish.** Globallashuv sharoitida ta'lim muassasalari va davlat boshqaruvi tizimida faoliyat yuritayotgan rahbarlarga tushayotgan psixologik yuk sezilarli darajada ortdi. Rahbar shaxsining stressga barqarorligi endilikda shaxsiy fazilat doirasidan chiqib, boshqaruv samaradorligini va butun tashkilot faoliyatining sifatini belgilovchi omilga aylandi. Shu bois mazkur sifatni maqsadli pedagogik vositalar orqali shakllantirish masalasi zamonaviy pedagogika fanining dolzarb vazifalaridan biri sanaladi.

Jahon pedagogikasida stressbardoshlikni rivojlantirishga qaratilgan bir qator modellar ishlab chiqilgan va empirik jihatdan tekshirilgan. Biroq ularning aksariyati G'arbning individualistik madaniy kontekstida yaratilgan bo'lib, kollektivistik jamiyatlarga to'g'ridan-to'g'ri ko'chirilganda samaradorligini yo'qotishi mumkin. Boshqa tomondan, o'zbek pedagogik merosida shaxsning ruhiy barqarorligi, sabr-toqati, iroda kuchi va oqilona qaror qabul qilish qobiliyatiga oid boy nazariy qatlam mavjud bo'lsa-da, u zamonaviy ilmiy tildan foydalangan holda operatsionallashtirilmagan.

Mazkur maqolaning maqsadi – ushbu ikki qatlamni sintez qilib, o'zbek rahbar shaxsining stressbardoshligini rivojlantirishga qaratilgan milliy sharoitga moslashtirilgan pedagogik modelni taqdim etishdan iborat.

Modelni ishlab chiqishning metodologik tamoyillari

Model to'rtta metodologik tamoyil asosida qurilgan. Birinchi tamoyil – tanqidiy adaptatsiya: global modellarni to'g'ridan-to'g'ri ko'chirish emas, balki ularning empirik jihatdan tasdiqlangan funksional mexanizmlarini o'zbek milliy-madaniy kontekstiga moslashtirish. Ikkinchi tamoyil – milliy merosga asoslanish: jadidchilik pedagogikasi, islom ma'naviy an'anasi va mahalla instituti zamonaviy ilmiy nazariyalar bilan uyg'unlashtiriladi. Uchinchi tamoyil – ikki darajalilik: model individual (shaxsiy ko'nikmalar) va tizimiy (tashkiliy muhit) darajalarni bir vaqtda qamrab oladi. To'rtinchi tamoyil – operatsionallik: har bir komponent aniq pedagogik vosita va validlashtirilgan o'lchash mexanizmiga ega bo'lishi shart – aynan shu xususiyat modelni nazariy spekulatsiyadan ajratib turadi.

Modelning nazariy negizini bir necha yo'nalishdagi tadqiqotlar tashkil etadi: stressni kognitiv baholash nazariyasi [8. 1984:P.141], salutogenez va qat'iyat hissi konsepsiyasi [1. 1987:P.15], resurslarni saqlash nazariyasi [5. 1989:P.516], psixologik kapital konsepsiyasi [9. 2007:P.20] hamda barqarorlikning ijtimoiy-ekologik talqini [12. 2012:P.14]. Masten ta'kidlaganidek, barqarorlik yagona superqobiliyatga emas, balki ko'p sonli resurslarning uyg'unligiga tayanadi [10. 2014:P.8] – ushbu tamoyil taklif etilayotgan modelning tuzilish mantiqini belgilaydi.

Modelning nomi va konseptual asosi

Muallif tomonidan taklif etilayotgan model «O'ZBEKISTON QALQONI» deb nomlanadi. Nom tanlashning metodologik asosi quyidagicha: nazariy modellar ko'pincha abstrakt nomlanadi, biroq pedagogik amaliyotda model nomi madaniy rezonansga ega bo'lishi, uni eslab qolish va qo'llashni osonlashtirishi zarur. «Qalqon» metaforasi uch sababga ko'ra tanlangan: birinchidan, qalqon – ruhiy himoya vositasi sifatida stressbardoshlikning mohiyatini bevosita ifodalaydi; ikkinchidan, Temuriylar davri va o'zbek an'anaviy jangovar madaniyatida qalqon jasorat hamda himmat ramzi hisoblanadi; uchinchidan, «O'zbekiston» qo'shimchasi modelning milliy kontekstga xosligini, ya'ni uning G'arb modellarining bevosita ko'chirmasi emasligini ta'kidlaydi.

Model uch qatlam va oltita komponentdan iborat integral tuzilmaga ega. Ushbu tuzilma ierarxik emas – oltita komponent bir-birini kuchaytiradi va to'ldiradi. Psixologik nuqtai nazardan bu «bufferlar tizimi»ga o'xshaydi: biror komponent zaifroq bo'lganda, qolganlari uning vazifasini qisman qoplay oladi.

Modelning uch qatlamli tuzilmasi

Birinchi qatlam – milliy ma'naviy asos. Ushbu qatlam «Qalqon»ning ichki yadrosini tashkil etadi. Birinchi komponent – «Sabr-Shijoat». Avloniyning uch qatlamli sabr modeli – «balo kelib musibatga chidamak», «nafsni istakdan tiyilmak» va «bandachilikni doimo tutmak» – passiv kutishni emas, aktiv kurashishni anglatadi [13. 1992:B.23]. Bu Lazarus va Folkmaning muammoga yo'naltirilgan coping konsepsiyasi bilan yetmish yildan ortiq temporal parallel hosil qiladi [8. 1984:P.150]. Ikkinchi komponent – «Himmat-Niyat». Avloniy himmatni «ulug' ishlarga intilish» sifatida ta'riflab, uni shaxsiy manfaatdan emas, xalq manfaatidan kelib chiqadigan yuqori maqsad sifatida ko'rsatadi [13. 1992:B.34]. Bu Frankl logoterapiyasidagi hayot mazmuni tushunchasi [3. 1959:P.104] hamda Antonovskyning mazmunlilik komponenti [1. 1987:P.19] bilan struktural jihatdan mos keladi.

Ikkinchi qatlam – kognitiv-emotsional ko'nikmalar. Uchinchi komponent – «Baholash-Boshqarish» – Lazarusning kognitiv baholash nazariyasini va Golemanning emotsional intellekt konsepsiyasidagi o'z-o'zini boshqarish elementini birlashtiradi [4. 1995:P.43]. O'zbek pedagogik merosida bu Avloniyning «aql bilan tortib ko'rish» tamoyilining zamonaviy operatsionallashtirilishidir. To'rtinchi komponent – «Hushyorlik-Muraqaba» – Kabat-Zinnning MBSR metodologiyasini islom an'anasidagi muraqaba, tafakkur va zikr amaliyoti bilan uyg'unlashtiradi [6. 1990:P.21]. Bu o'zbek rahbari uchun eng madaniy jihatdan qulay komponent hisoblanadi, chunki u «chet el texnikasi» sifatida emas, milliy ma'naviy an'ananing zamonaviy ilmiy asoslanishi sifatida taqdim etiladi.

Uchinchi qatlam – ijtimoiy-ekologik resurslar. Bu qatlam modelning G'arb modellarida mavjud bo'lmagan qismidir. Beshinchi komponent – «Milliy Birlik» – Munavvar Qorining ilm-axloq-milliy ong triadasini [14. 2001:B.12] va Banduraning jamoaviy o'z-samaradorlik nazariyasini [2. 1997:P.477] birlashtiradi. Oltinchi komponent – «Mahalla Resursi» – modelning eng o'ziga xos xususiyati bo'lib, unda mahalla instituti stressbardoshlikning rasmiy pedagogik resursi sifatida tan olinadi. Hobfoll nazariyasida mahalla ijtimoiy shartli resurslar kategoriyasiga kiradi [5. 1989:P.518], Ungar tadqiqotlari esa eng barqaror shaxslar ko'pincha eng kuchli ijtimoiy tarmoqqa ega ekanligini ko'rsatadi [12. 2012:P.20]. Ayni paytda

mazkur resursdan tanqidiy foydalanish zarur: mahalla ijtimoiy qo'llab-quvvatlash manbai sifatida qabul qilinadi, biroq individual avtonomiyani cheklovchi nazorat mexanizmi sifatida emas.

1-jadval. «O'zbekiston Qalqoni» modelining oltita komponenti (muallif tomonidan tuzilgan)

| Komponent              | O'zbek milliy merosi                                         | Zamonaviy nazariy asos                                                           | O'lchash vositasi                     |
|------------------------|--------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------|
| 1. SABR-SHIJOAT        | Avloniy uch qatlamli sabr (1913); shijoat fazilati           | Lazarus va Folkman aktiv coping (1984); Meichenbaum stress inokulatsiyasi (1985) | CD-RISC (o'zbek adaptatsiyasi)        |
| 2. HIMMAT-NIYAT        | Avloniy himmat tushunchasi; islom pedagogikasida niyat       | Frankl logoterapiyasi (1959); Antonovsky SOC mazmunliligi (1987)                 | SOC-29 mazmunlilik subshkalasi; MLQ   |
| 3. BAHOLASH-BOSHQARISH | Avloniy «aql bilan tortib ko'rish» tamoyili                  | Lazarus kognitiv baholash (1984); Goleman EQ (1995)                              | CERQ; MSCEIT                          |
| 4. HUSHYORLIK-MURAQABA | Islom an'anasida muraqaba, tafakkur, zikr                    | Kabat-Zinn MBSR (1990)                                                           | FFMQ (o'zbek adaptatsiyasi)           |
| 5. MILLIY BIRLIK       | Munavvar Qori triadasi (1902); «ma'naviy baquvvatlik» (2008) | Bandura jamoaviy o'z-samaradorlik (1997)                                         | CSES; SOC-29 anglashilish subshkalasi |
| 6. MAHALLA RESURSI     | Mahalla instituti; o'zaro yordam madaniyati                  | Hobfoll COR nazariyasi (1989); Ungar ijtimoiy-ekologik barqarorlik (2012)        | MSPSS; COR resurs inventori           |

Ikki darajali tatbiq strategiyasi

Barqarorlik pedagogikasiga yo'naltirilgan tanqidlarga javob sifatida model ikki darajali tatbiq strategiyasiga ega. Individual darajada, birinchidan, «Rahbar Stressbardoshligi Pasporti» taklif etiladi – har bir rahbar uchun oltita komponent bo'yicha kuchli va zaif tomonlarni aniqlash asosida tuziladigan individual rivojlanish rejasi. Ikkinchidan, olti oylik «Qalqon» rivojlanish dasturi ishlab chiqilgan bo'lib, unda har oy bitta komponentga bag'ishlanadi: sabr-shijoat, himmat-niyat, baholash-boshqarish, hushyorlik-muraqaba, milliy birlik va mahalla resursi.

Tizimiy darajada quyidagi o'zgarishlar zarur: rahbar kadrlarni tayyorlash dasturlarida stressbardoshlikni yordamchi element emas, asosiy kompetensiya bloki sifatida belgilash; ta'lim muassasalarida «whole-institution» yondashuvini joriy etish, ya'ni o'qituvchilar va rahbariyatning birgalikda dasturda ishtirok etishi; tashkiliy muhit auditini o'tkazish – rol aniqligi, vakolat darajasi va psixologik xavfsizlikni baholash. Mazkur ikki daraja bir-birini almashtirmaydi, balki parallel amalga oshirilib, o'zaro kuchaytiruvchi ta'sir ko'rsatadi.

Modelni amalga oshirishning bosqichli rejasi

Model uch bosqichda amalga oshiriladi. Birinchi bosqich (1–2 yil) – ilmiy asoslash va pilot sinov: qo'llaniladigan o'lchash instrumentlarining validlashtirilgan o'zbek adaptatsiyasini ishlab chiqish, bir necha muassasada nazorat guruhi bilan pilot tadqiqot o'tkazish. Ikkinchi bosqich (3–5 yil) – kengaytirish va institutsionallashtirish: pilot natijalari asosida modelni malaka oshirish dasturlariga kiritish hamda mintaqaviy darajada sertifikatlangan trenerlar tayyorlash tizimini yaratish. Uchinchi bosqich (5–10 yil) – milliy miqyosga ko'tarish va Markaziy Osiyo mamlakatlariga adaptatsiya imkoniyatlarini o'rganish.

Modelning cheklovlari

Ilmiy halollik talabiga muvofiq modelning cheklovlarini ochiq tan olish zarur. Birinchi cheklov – empirik tekshiruvning hozircha yakunlanmaganligi: model nazariy sintez asosida ishlab chiqilgan bo'lib, hozirda uni mustaqil ekspert baholashdan o'tkazish bosqichi olib borilmoqda. Bu holat modelni «nazariy jihatdan asoslangan, biroq empirik jihatdan hali to'liq tasdiqlanmagan» maqomiga qo'yadi. Ikkinchi cheklov – kontekstual chegaralar: model asosan shahar va viloyat markazi rahbarlari uchun mo'ljallangan bo'lib, qishloq hududlari, ayol rahbarlar va turli soha mutaxassislari uchun alohida adaptatsiya talab etilishi mumkin. Uchinchi cheklov – tizimiy o'zgarishlarning murakkabligi: ular siyosiy iroda, moliyaviy resurs va ma'muriy hamkorlikni taqozo etadi.

Xulosa

Taklif etilayotgan «O'zbekiston Qalqoni» pedagogik modeli o'zbek liderlik pedagogikasida rahbar shaxsining stressbardoshligiga bag'ishlangan birinchi yaxlit nazariy-amaliy tuzilma hisoblanadi. Modelning ilmiy yangiligi uch jihatda namoyon bo'ladi: birinchidan, u milliy pedagogik meros bilan zamonaviy ilmiy nazariyalar o'rtasida metodologik ko'priq vazifasini bajaradi; ikkinchidan, individual va tizimiy darajalarni yagona tuzilmada birlashtiradi; uchinchidan, mahalla institutini stressbardoshlikning rasmiy pedagogik resursi sifatida ilmiy muomalaga kiritadi – bu G'arb modellarida uchramaydigan original element.

Modelning har bir komponenti aniq pedagogik usul va validlashtirilgan o'lchash vositasiga ega bo'lganligi uni empirik tekshirishga tayyor holatga keltiradi. Keyingi tadqiqot yo'nalishi – modelni mustaqil ekspert baholashdan o'tkazish va nazorat guruhi ishtirokida pilot sinovini amalga oshirishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Antonovsky A. Unraveling the Mystery of Health: How People Manage Stress and Stay Well. – San Francisco: Jossey-Bass, 1987. – 218 p.
2. Bandura A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. – New York: W. H. Freeman, 1997. – 604 p.
3. Frankl V. E. Man's Search for Meaning. – Boston: Beacon Press, 1959. – 184 p.
4. Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. – New York: Bantam Books, 1995. – 352 p.
5. Hobfoll S. E. Conservation of Resources: A New Attempt at Conceptualizing Stress // American Psychologist. – 1989. – Vol. 44, № 3. – P. 513–524.
6. Kabat-Zinn J. Full Catastrophe Living. – New York: Delta, 1990. – 467 p.
7. Karimov I. A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.
8. Lazarus R. S., Folkman S. Stress, Appraisal, and Coping. – New York: Springer, 1984. – 445 p.
9. Luthans F., Youssef C. M., Avolio B. J. Psychological Capital: Developing the Human Competitive Edge. – Oxford: Oxford University Press, 2007. – 246 p.
10. Masten A. S. Ordinary Magic: Resilience in Development. – New York: Guilford Press, 2014. – 370 p.
11. Meichenbaum D. Stress Inoculation Training. – New York: Pergamon Press, 1985. – 115 p.
12. Ungar M. The Social Ecology of Resilience: A Handbook of Theory and Practice. – New York: Springer, 2012. – 466 p.
13. Авлони́й А. Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992. – 96 б.
14. Мунаввар Қори А. Адиби аввал. – Тошкент: Маънавият, 2001. – 48 б.